

Електронні книжки не горять

МАРЦІН НАПЮРКОВСЬКИЙ

16 ЖОВТНЯ 2019

Сьогодні неможливо притлумити голоси, які промовляють слова ненависті, зупинити випущену в інтернет думку, поставити перепону блискавично поширюваній неправдивій інформації. Нескінченні резервні копії й робочі версії існують не лише для краси, добра й істини.

Фото: Kristian Strand

Слова поступово втрачають матеріальність. На наших очах завершується процес, який тисячоліттями змінював обличчя людства. Саме він призводив до народження й занепаду

імперій, визначав ритм наукового прогресу, забезпечував інфраструктуру для найбільших тріумфів і найжахливіших злочинів людини.

У культурі, ґрунтованій суто на усному слові, смерть старої людини схожа на пожежу в бібліотеці. Убити одну особу, ба навіть дозволити, щоб вона відійшла, не передавши знань наступникам, означає безповоротно втратити десятки історій, унікальних способів зарадити собі в цьому світі, втратити мудрість, яку доведеться відкривати наново – методом спроб і помилок. Здається, ніби усне слово – це квінтесенція ефемерної нематеріальності (*verba volant...*). Однак насправді його зв'язок із матеріальним носієм – людським тілом – надзвичайно міцний.

Усупереч першому враженню, письмо дематеріалізує слова, вириває їх із конкретної ситуації. Цей винахід посіє в людських душах забуття, попереджав Сократ у Платоновому «Федрі», пояснюючи: «Написані твори. Тобі здається, що вони мислять і говорять, а якщо, бажаючи чогось навчитись, їх запитати про щось із того, що в них сказано, то вони завжди твердять одне й те саме. Кожен раз написаний твір мандрує то сюди, то туди і стає однаково доступним як для тих, хто його розуміє, так і для тих, кому він не призначений. Він не знає, до кого він має промовляти, а до кого – ні».

Є тут своя іронія. Ці думки, такі критичні до літер як винаходу, завдяки їм дійшли до нас через понад два тисячоліття. Письмо дозволяє словам на багато поколінь пережити тих, хто їх промовив. Завдяки літерам розповідь може лишатися незмінною хоч тисячі років. У світі писемності знищення людини – це більше не певний спосіб позбутися її ідей.

Та водночас із письма постає цілковито нове поле бою. Пам'ять людства, його права й перш за все ідеї набувають матеріального виміру, відокремленого від конкретних осіб. З одного боку, народжується простір пам'яті, який охоплює самі акти писання, копіювання, ретельного зберігання й читання книжок – як святих, так і зовсім звичайних. З другого, виникає простір забування, який простягається від втрати чи відмови від того, що нам більше не здається важливим, й аж до спеціального вистежування й винищення книжок, які ми вважаємо небезпечними, непристойними або неблагонадійними.

Друкарство ще більше посилило цей ефект, зробивши окремі матеріальні об'єкти значно менш важливими передавачами. Незмірно простіше піднести на п'єдестал або знищити Книгу, що існує в одному-єдиному екземплярі, аніж винести вирок твору, який поширюють у десятках чи сотнях тисяч примірників.

Нинішня цифрова революція – це продовження лінії, яку утворюють усне слово, письмо й

друкарство. Слово, втілене в низці нулів і одиничок, остаточно позбувається конкретного носія, скидаючи кайдани речі. Електронна книжка (як і фільм, який дивляться на Нетфліксі, чи музика, що грає через Спотіфай) уже не має особливої матеріальної форми. Так, сила-силенна його копій є на серверах і на користувацьких пристроях, але ці копії – ефемерні, і їхня локалізація не має жодного значення для поширення.

Це означає, що електронні книжки не горять. Спалити Кіндл, щоби знищити його вміст, – те саме, що розтовкти дзеркало, сподіваючись умертвити людину, у ньому відбиту. Символічне насильство щодо слів нині стає проблематичним. Це, звісно, не означає, що воно зникне. Є чимало вказівок на те, що його радше перевинайдуть.

Про душогубство і книгогубство

Убивати старих людей, палити книги, арештовувати друкарів і розбивати їхні верстати... Історія нищення ідей – це як темна підземна річка, що плине десь під поверхнею історії людства, аби час від часу нагадувати про себе, пробиваючись назовні. Огидні акти насильства, поміж якими пролягають мало не тисячоліття, складаються в безперервну тяглість, яка не може не турбувати.

Ребека Кнут, дослідниця з Гавайського університету, багато років присвятила спостереженню за цими темними водами. Результати її досліджень зібрані у книжці «Лібрицид», назву якої найкраще було б перекласти як «Книгогубство». Кнут зосереджує увагу на ХХ столітті, але численні її висновки справедливі й щодо попередніх епох.

«Там, де палять книжки, зрештою палитимуть і людей». Уважніший погляд на книгогубство проблематизує зловісну цитату з «Альманзора» Гайнріха Гайне. Проста хронологічна послідовність (спалення книг, яке призводить до спалення людей) поступається місцем складнішій співучасті у злочині. Так, книгогубство й душогубство нерозривно переплетені, але спалення книжок може бути чи прологом до вбивства політичних опонентів, чи його побічним ефектом, коли в завойованих містах палають бібліотеки й домашні книгозбірні, чи й наслідком, остаточною символікою переможного режиму, який палить книжки, бо вже не має ворогів, яких можна вкинути у вогонь. Відіпхнені на смітники книжки, написані мовами, яких тут уже ніхто не розуміє, повертаються в історіях про вбивства й вигнання. Колишні сусіди зникли, їхні будинки тепер залюднюють нові мешканці. Срібло, меблі, навіть перини служать новим власникам. Зрештою, вони завжди були німі, байдужі до мови, якою прославляли їхню корисність. Але книжки, замовклі після вбивства чи вигнання своїх читачів, раптом стали непотрібні. Ба більше!

Вимушено принишклі, вони виявляються найкрасномовнішими обвинувачами, нагадуванням про провину тих, хто не здатен їх прочитати. Саме тому їм належить загинути.

Спалення книг, отже, – це аж ніяк не акт чистої люті, а логічний наслідок ненависті, її дуже прагматичне втілення, страхітливо пов'язане з чимдалі досконалішим механізмом знищення. Паралель між технологією поширення ідей і технологією вбивства здавна цікавить дослідників. З винайдення друкарства розпочалося століття кривавих релігійних воєн. Радіо відіграло визначальну роль у нацистській пропаганді душогубства, а також – про що ми знаємо значно менше – у створенні підґрунтя для різанини в Руанді. У нашій довгій історії слова були не лише жертвами душогубства, а й хитрими, добре організованими його спільниками.

Кнут показує, що спалення книг завжди має ще й символічний вимір. Це магічна дія, страта нематеріальних ідей через умертвіння їхнього матеріального образу. Паління книжок скероване не тільки на те, аби знищити, спелити чи вилучити з бібліотек певні слова. Це також видовище, вистава, ритуал, маніфестація сили.

Однак найцікавіша лінія «Лібрициду», як на мене, – це спостереження, що вогнища з книжок символічно єднають не лише прибічників нищення. У праці Кнут ідеться не тільки про тих, хто палить книжки, а й про тих, хто оплакує. Ці дві сторони мають більше спільного, ніж можна подумати. Від байдужих свідків вони відрізняються перш за все вірою, що ідеї можуть змінити світ. І глибоким переконанням, що ці ідеї завжди мають конкретний матеріальний вияв, який треба знищити – або ж від знищення врятувати. Як книгогуби, так і книголюби вважають слово тілом, причому в подвійному сенсі: воно має й діяльну силу, і матеріальну форму, що робить його вразливим до кривди.

Приречені бути семіофорами

Зв'язок між словами й ненавистю складніший, ніж підказує легкість, із якою ми вживаємо зворот «мова ненависті». З погляду семіотики, здатність слів ранили глибоко пов'язана з їхньою крихкістю й піддатливістю руйнації. Коли зазнає змін спроможність нищити слова, змінюється й нищівна сила самих слів.

Специфіка людського виду, як вказують численні дослідники, полягає у здатності створювати інтерсуб'єктивні фікції чи оповіді, що синхронізують зусилля сотень, тисяч, навіть мільйонів людей. Фікції допомагають упорядкувати маршовий крок, надають ритму гімнам і жалобним пісням, зосереджують ентузіазм і любов – а також страх і ненависть. Природничі науки довго

намагалися ігнорувати цей вимір людського буття, проголошуючи його уявним. Гуманісти ж, іще в зародку своєї історії інфіковані платонівським вірусом ідеалізму, мало уваги звертали на матеріальність фікцій, напрочуд рідко запитуючи себе, де, власне, перебувають ідеї та якими силами впливають на нас. Голос, камінь, глина, папірус або папір цікавили їх як інструмент, а не як предмет роздумів. Тимчасом слова тисячоліттями паразитували на речах, творячи те, що Кшиштоф Помян називає семіофорами, – тобто об'єкти, чия функція полягає в передаванні значень. Лише слова, застигли в семіофорах, можуть тривати, поширюватись і впливати на нових реципієнтів. Якість носіїв і їхні матеріальні обмеження відбивалися на змісті ідеї значно потужніше, ніж ми зазвичай готові визнати. Посланець – це послання. *The medium is the message*. Одна річ – думати вголос, інша – думати на письмі, а ще інша – у друкованому тексті. На письмі ненавидять інакше, ніж уголос, і написане ненавидять інакше, ніж промовлене.

Лабіринт ідей

З огляду на це ми живемо в украй цікаві часи. Електронні книжки не горять, бо вони не прив'язані до конкретних матеріальних носіїв. Десь завжди є резервна копія, призабутий оригінал, робоча версія... Більше не можна знищити ворожу ідею чи навіть переконливо погрожувати ворогам спаленням їхніх бібліотек.

Але вогнестійкість електронних книжок також означає, що неможливо неможливо притлумити голоси, які промовляють слова ненависті, зупинити випущену в інтернет думку, поставити перепону блискавично поширюваній неправдивій інформації. Нескінченні резервні копії й робочі версії існують не лише для краси, добра й істини.

Це аж ніяк не означає, що сьогодні цензура неможлива. Методи полювання на слова в інтернеті довелося вигадати наново, але людство долало й не такі складнощі. Сучасна цензура набуває нових форм і має нових суб'єктів, часто навіть не людських. Колишніх цензорів і мисливців за книжками, навіть тих, що ще кілька десятиліть тому народжувалися з уяви письменників-фантастів, нині замінили алгоритми й корпоративні політики оптимізації прибутку. На те, чи опиниться щось у центрі дискусії, а чи згине на її периферії, нині впливає не продуктивність друкарських верстатів, а позиція в результатах пошуку чи популярність у соціальних медіа.

У просторі ідей можна не боятися світу, перетвореного на пустелю; натомість нам загрожує світ, що став лабіринтом. Ніхто не видалить з інтернету всі діалоги Платона, або Біблію, або Коран. Ніхто не знищить правду про глобальне потепління чи про податкове шахрайство тієї чи

іншої компанії. Однак неважно уявити інформаційну екосистему, у якій усе добре, красиве й істинне, усе важливе й нагальне губиться в лабіринті привабливої, сенсаційної інформації, яка майстерно використовує наші слабкості, аби зачепити увагу. Це на ній паразитують сайти з плітками й чутками, соціальні медіа й цілодобові канали новин, які майже ніколи не розповідають про найважливіше. Не треба палити книжки. Достатньо просто переконати всіх не ходити до бібліотеки. Більше не треба вбивати старців, адже в натовпі все одно не вдасться ні розпізнати їх, ані вслухатись у їхні слова.

А проте я залишаюсь оптимістом. Якщо тисячоліття історії нас чомусь і навчили, то саме тому, що поступово людям вдається приборкувати нові комунікаційні винаходи. Спочатку їх супроводжували тривоги, схожі на Сократове бідкання про письмо. Згодом наставав хаос, у якому слова, вживлені в нове середовище, панували над нами, а не ми над ними. Але врешті-решт нам завжди вдавалося дати собі раду й усвідомити, скільки корисного можна зробити зі словами, приреченими на нову форму.

Уперше текст опубліковано в часописі «Więź». Із польської переклав Олексій Браславець.